

Kvassay Judit

Árpád-kori településnyomok Nagykanizsa határában

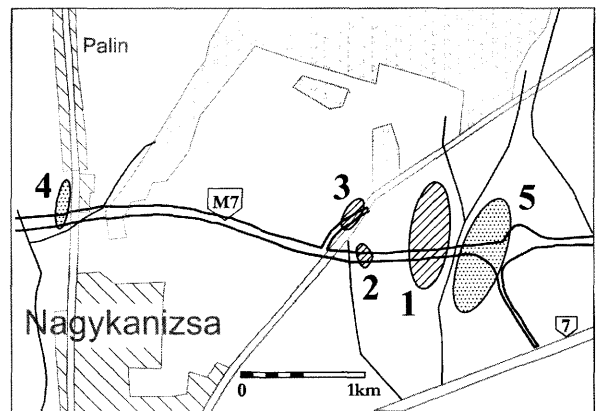
(Az M7 autópálya nyomvonalán 2004-ben végzett régészeti kutatások eredményei)

1. Bevezető

Az M7 autópálya nyomvonala Nagykanizsa határának északi részét kelet-nyugati irányban, mintegy 9 km hosszúságban szeli át. Az út az északkeleti részen patak völgyekkel (Bakónaki-patak, Péterfai-árok, Lazsnak-patak) tagolt, észak-déli irányú dombhátakon halad. Az északnyugati szakasz a Principális-csatorna (a középkori Kanizsa-vize) széles, mocsaras területeit keresztezi. A tárgyalt nyomvonal-rész keleti felében, 2004-ben 5 lelőhelyen került sor az építést megelőző régészeti feltárások elvégzésére (1. kép). Valamennyi helyszínen kerültek elő Árpád-kori településnyomok.

A Péterfai-árok keleti partján, a Nagykanizsa–Bilkei-dűlőben (1. kép 5.), őskori és római kori leletek mellett az írott forrásokból *Bille* néven ismert falu Árpád-kori objektumai kerültek napvilágra (SZÁRAZ 2005, 248–249.). A Lazsnak-patak és a Principális csatorna összefolyásánál emelkedő dombháton a rézkortól kezdve rendszeresen megtelepedtek az emberek (EKE 2005, 249–250; EKE 2006, 45–46.), így az oklevelekből szintén ismert *Lasnok* falu lakói is. A nagyméretű (570×110 méter), Nagykanizsa–Palin–Szociális otthon elnevezésű régészeti lelőhely (1. kép 4.) harmada került feltárássra az autópálya-építés különféle munkafázisait, valamint a nagykanizsai ipari park létesítményei építését megelőzően.¹

Az egymás közelében elhelyezkedő Katonatemető-dűlő (KVASSAY 2005, 249.), a Békás-tó (TOKAI 2005, 248.) és a Récsei út menti északi-dűlő² (TOKAI 2005, 250.) lelőhelyen viszont néhány objektumos Árpád-kori településnyomok mutatkoztak. Az alábbiakban ennek a három feltárással objektumait és leleteit tesszük közzé.

1. kép: Nagykanizsa északkeleti határa, az M7 autópálya nyomvonalán feltárt Árpád-kori lelőhelyekkel 1: Bilkei-dűlő; 2: Palin-Szociális otthon; 3: Katonatemető-dűlő; 4: Békás-tó 5: Récsei út menti északi-dűlő

Fig 1: M7 motorway construction in the North-eastern part of Nagykanizsa's territory with the investigated Árpadian Age sites 1: Bilkei-dűlő; 2: Palin-Szociális otthon; 3: Katona-temető-dűlő; 4: Békás-tó 5: Récsei út menti északi-dűlő

2. A lelőhelyek leírása

2.1. Nagykanizsa–Katonatemető-dűlő

Nagykanizsa belterületétől északkeletre, a Péterfai-árok nyugati partjára lejtő domb tetején és oldalán egy nagy kiterjedésű, észak-déli hossz tengelyű lelőhely húzódik (1. kép 1.). A korábbi terepmunkák alkalmával lokalizált és kutatott lelőhely északi részén kelta és római településnyomok valamint temetkezések ismertek (HORVÁTH 1994, 107, 120, 122.); déli részén pedig, amelyet az M7 autópálya nyomvonala

érint, késő népvándorlás kori és Árpád-kori leleteket találtak a nyomvonal bejárása során (HORVÁTH 1992, 14.).

Az útépitést megelőzően, 2004-ben elvégzett feltárás alkalmával a kutatott területen két, egymástól 40 méterre elhelyezkedő csoportban 16 gödröt és 3 cölöplyukat bontottunk ki (2. kép 1.). Az intenzív mezőgazdasági művelés következtében a régészeti jelenségek erősen pusztultak, legtöbb objektumnak csak legalját sikerült megfigyelni. A gödrök háromnegyed része tartalmazott Árpád-kori leleteket.³

1. *objektum*: szürke, laza, faszenes-paticsos betöltésű, 46 cm átmérőjű, 24 cm mély, kerek cölöplyuk (2. kép 2.). Leletek nélkül.

2. *objektum*: szürke, laza, enyhén paticsos betöltésű, 18 cm átmérőjű, 10 cm mély, kerek cölöplyuk (2. kép 2.). Leletek nélkül.

3. *objektum*: szürke, faszenes-paticsos betöltésű, 266×200 cm-es, 38 cm mély, amorf gödör (2. kép 5.). Leletek: edénytöredékek (713.3.1–2; 3. kép 5.4).

4. *objektum*: sötétszürke, laza, faszenes, 462×28–100 cm-es, hosszukás, két végén kiszélesedő árok (2. kép 4.). Leletek: edénytöredékek (713.4.1–2; 3. kép 6, 21.) és simítókö töredéke (713.4.3.).

5. *objektum*: sötétszürke, laza, faszenes-paticsos betöltésű, 54×46 cm-es, 28 cm mély, ovális cölöplyuk (2. kép 2.). Leletek nélkül.

6. *objektum*: nem bizonyult régészeti jelenségnek.

7. *objektum*: sötétszürke, faszenes-paticsos betöltésű, 280×130 cm-es, 20 cm mély, ovális gödör (2. kép 5.). Leletek: edénytöredékek (713.7.1–6; 3. kép 2, 7, 10.), orsógomb töredék (713.7.7; 3. kép 22.), simítókö (713.7.8.).

8. *objektum*: sötétszürke betöltésű, 120×96 cm-es, 24 cm mély, ovális gödör (3. kép 1.). Leletek: edénytöredékek (713.8.1.).

9. *objektum*: szürke, laza enyhén faszenes betöltésű, 160×140 cm-es, 44 cm mély, tojásdad alakú gödör (3. kép 1.). Leletek: edénytöredékek (713.9.1–3; 3. kép 16, 19–20.).

10. *objektum*: szürke, laza, enyhén paticsos, 70×60 cm-es, 10 cm mély, ovális gödör (2. kép 3.). Leletek nélkül.

11. *objektum*: szürke-barna kevert, laza betöltésű, 84×74 cm-es, 10 cm mély, tojásdad alakú gödör (2. kép 3.). Leletek nélkül.

12. *objektum*: szürke, enyhén faszenes betöltésű, 172×112 cm-es, 30 cm mély, ovális gödör (2. kép 5.). Leletek: edénytöredékek (713.12.1–5; 3. kép 17–18.).

13. *objektum*: szürke, laza betöltésű, 210×86 cm-es, 14 cm mély, hosszukás gödör (3. kép 1.). Leletek: edénytöredékek (713.13.1–2; 3. kép 4, 11.).

14. *objektum*: szürke, laza, faszenes betöltésű, 120×120 cm-es, 58 cm mély, kerek gödör (3. kép 1.). Leletek: edénytöredékek (713.14.1–2; 3. kép 9.), homokkő csiszoló (713.4.3.).

15. *objektum*: szürke betöltésű, 214×100 cm-es, 32 cm mély, ovális gödör (3. kép 1.). Leletek nélkül.

16. *objektum*: szürke, enyhén faszenes-paticsos betöltésű, 100×100 cm-es, 20 cm mély, kerek gödör (3. kép 1.). Leletek: edénytöredékek (713.16.1–2; 3. kép 15.).

17. *objektum*: szürke, faszenes, erősen paticsos betöltésű, 150×150 cm-es, 20 cm mély, kerek gödör (3. kép 1.). Leletek: edénytöredékek (713.17.1–5; 3. kép 3, 8, 13.).

18. *objektum*: barna, enyhén paticsos betöltésű, 140×100 cm-es, 20 cm mély, ovális gödör (3. kép 1.). Leletek nélkül.

19. *objektum*: barna, erősen paticsos betöltésű, 162×130 cm-es, 40 cm mély, amorf gödör (3. kép 1.). Leletek: edénytöredékek (713.19.1–4; 3. kép 12, 14.).

20. *objektum*: szürke, enyhén faszenes, erősen paticsos betöltésű, 170×150 cm-es, 40 cm mély, tojásdad alakú gödör (3. kép 1.). Leletek: edénytöredékek (713.20.1.).

2.2. Nagykanizsa–Békás-tó

Nagykanizsa belterülete északkeleti szélén, a Péterfai-árokba folyó névtelen ér keleti partjára meredeken lejtő domboldalon (1. kép 2.), az autópálya tervezett nyomvonalán végzett terepbejárásakor lokalizálták (HORVÁTH 1992, 13.) a 150×100 méter kiterjedésű lelőhelyet. A 2004-ben elvégzett megelőző régészeti feltárás alkalmával Tokai Zita Mária 4 Árpád-kori gödröt tárt fel (4. kép 1.) a lelőhelynek az útépitéssel érintett nyugati szélén.

1. *objektum*: barna-sárga kevert, enyhén faszenes-paticsos betöltésű, 160×135 cm-es, 18 cm mély, ovális gödör (4. kép 2.). Leletek: edénytöredékek (712.1.1.), állatsont, patics.

2. *objektum*: szürke, erősen faszenes-paticsos betöltésű, 196×138 cm-es, 20 cm mély, ovális gödör (4. kép 2.). Leletek: edénytöredékek (712.2.1–4; 4. kép 3–4, 7–8, 13.), állatsont, patics.

3. *objektum*: réteges (barna, paticsos; szürke, erősen faszenes-paticsos; barna-sárga kevert, faszenes) betöltésű, 214×150 cm-es, 52 cm mély, ovális gödör (4. kép 2.). Leletek: edénytöredékek (712.3.1–2; 4. kép 5, 9–12, 14–16.), patics.

4. *objektum*: szürke, enyhén paticsos, 218×146 cm-es, 25 cm mély, ovális gödör (4. kép 2.). Leletek: edénytöredékek (712.4.1; 4. kép 6.), patics.

2.3. Nagykanizsa–Récsei út menti északi-dűlő

Nagykanizsa belterületének északkeleti szélén, egy vizenyős völgy (egykor a Péterfai-árokba tartó névtelen ér) fejeénél, az M7 autópálya tervezett nyomvonalának terepbejárása alkalmával, egy 280×130 méteres területen, kiszántott objektumok foltjaiból lehetett Árpád-kori edénytöredékeket gyűjteni (KVASSAY–SZÁRAZ 2004, 3.). A lelőhely keleti szélét érintette a

beruházás (1. kép 3.), amelyet megelőzően, 2004 őszén Tokai Zita Mária 17 Árpád-kori objektumot tárt fel. A településnyomok két, egymástól 20 méter távolságban elhelyezkedő csoportban jelentkeztek (5. kép 1.). A gödrök, cölöplyukak és a kemence bőséges Árpád-kori leletanyagot tartalmaztak.

1. *objektum*: réteges (szürke, enyhén faszenes; szürke, erősen faszenes, enyhén paticsos; szürke-sárga kevert, enyhén faszenes-paticsos) betöltésű, 180×140 cm-es, 36 cm mély, ovális gödör (5. kép 2.). Leletek: edénytöredékek (728.1.1–2; 8. kép 4.), őrlőkö töredéke (728.1.3.), állatcsont, homokkődarab.

2. *objektum*: szürke, enyhén faszenes-paticsos betöltésű, 105×83 cm-es, 28 cm mély, ovális gödör (5. kép 3.). Leletek: edénytöredékek (728.2.1.2; 8. kép 14.), állatcsont, patics.

3. *objektum*: aknakemence és előtér. A 170×127 cm-es kemence sütőfelülete 2 cm vastagon keményre, vörösré átégett. A felmenő fal 65 cm magasan maradt meg, 2,5 cm vastagon égett át. A sütőfelület és a felmenő fal között, 13 cm-s szakaszon csak gyengén égett át a sárga agyag altalaj. A sütőfelület fölött 20 cm vastagságban, váltakozva faszenes és szürke hamus rétegek töltődtek, erre omlott a kemence boltozata, 20–22 cm vastag réteget képezve. A 239×97 cm-s előtér szürke, különböző mértékig faszenes rétegekkel töltődött fel. (6. kép 1–2.). Leletek: edénytöredékek (728.3.1–2, 4–5; 6. kép 3–4.), agyaggolyó töredék (728.3.3; 6. kép 5.), eszközként használt kavics (728.3.6.), állatcsont, tapasztásdarabok.

4. *objektum*: szürke, enyhén faszenes-paticsos betöltésű, 185×58 cm-es, 20 cm mély, hosszúkás, amorf gödör (5. kép 2.). Leletek: 1 apró, kopott, díszítetlen fazékoldal, erősen korrodált vastárgy.

5. *objektum*: szürke, enyhén faszenes-paticsos betöltésű, 130×74 cm-es, 8 cm mély, ovális gödör (5. kép 2.). Leletek nélkül.

6. *objektum*: északi harmadában szürke, enyhén faszenes; déli részében fekete, paticsos, erősen faszenes betöltésű, 390×9122 cm-es, 25 cm mély, hosszúkás, ovális gödör (5. kép 2.). Leletek: edénytöredékek (728.6.1–4; 8. kép 2, 9, 13, 15.), patics, homokkődarab.

7. *objektum*: réteges (szürke, faszenes-paticsos; barna, faszenes; szürke, erősen paticsos; szürke, erősen faszenes; szürke; köztük erősen faszenes csíkok) betöltésű, 312×268 cm-es, 90 cm mély, amorf gödör (5. kép 3.). Leletek: edénytöredékek (728.7.1–4; 8. kép 3, 5–8, 10, 12, 16–17.), bronz karika (728.7.5; 9. kép 1.), állatcsont, patics, homokkődarab, őrlőkö apró töredéke.

8. *objektum*: szürke, északi részében enyhén faszenes, déli részében enyhén paticsos betöltésű, 193×52 cm-es, 10 cm mély, hosszúkás gödör (5. kép 2.). Leletek: apró, kopott fazékperem, őrlőkö apró töredéke.

9. *objektum*: szürke, enyhén faszenes-paticsos betöltésű, 78×70 cm-es, 14 cm mély, alakú tojásdad gödör (5. kép 3.).

Leletek: edénytöredékek (728.9.1–2; 8. kép 11.).

10. *objektum*: szürke, erősen faszenes, enyhén paticsos betöltésű, 225×162 cm-es, 33 cm mély, ovális gödör (5. kép 2.). Leletek: edénytöredékek (728.10.1–2; 8. kép 12.), korrodált vas pengetőredék, őrlőkö apró töredéke.

11. *objektum*: barna, enyhén faszenes-paticsos betöltésű, 48×35 cm-es, 16 cm mély, tojásdad alakú cölöplyuk (5. kép 3.). Leletek nélkül.

12. *objektum*: szürke, enyhén faszenes betöltésű, 50×40 cm-es, 11 cm mély, ovális cölöplyuk (5. kép 3.). Lelet: egy apró, díszítetlen fazék oldaltöredék.

13. *objektum*: szürke, enyhén faszenes-paticsos betöltésű, 3634 cm-es, 8 cm mély, kerek cölöplyuk (5. kép 3.). Leletek nélkül.

14. *objektum*: szürke-sárga kevert betöltésű, 20×20 cm-es, 8 cm mély, kerek cölöplyuk (5. kép 3.). Leletek: egy apró, kopott fazékperem.

15. *objektum*: szürke, enyhén faszenes-paticsos betöltésű, 365×228 cm-es, 33 cm mély, tojásdad alakú gödör, amelynek déli vége verem-szerűen lemélyedt. A 166×149 cm-es, 100 cm mély, ovális rész betöltése réteges (szürke, enyhén faszenes-paticsos; alja fölött szürke, faszenes, erősen paticsos és szürke, enyhén faszenes) volt (6. kép 6.). Leletek: edénytöredékek (728.15.1–5; 6. kép 7–10; 7. kép 1–16.), orsókarika töredéke (728.15.6; 7. kép 17.), őrlőkö apró töredéke, homokkődarab, állatcsont, patics.

16. *objektum*: világosszürke, enyhén faszenes betöltésű, 44×41 cm-es, 22 cm mély, kerek cölöplyuk (5. kép 3.). Leletek nélkül.

17. *objektum*: világosszürke, homogén betöltésű, 156×118 cm-es, 22 cm mély, ovális gödör (5. kép 3.). Leletek nélkül.

3. Az objektumok értékelése

Az Árpád-kori falusi településekre jellemző építmények közül mindössze egy *külső kemence* (6. kép 1–2.) került az ismertetett leletmentő ásatások során napvilágra, a Récsei út menti északi-dűlőben. Egyébként a feltárt objektumok háromnegyedét különböző méretű *gödrök* teszik ki. Récsei út menti északi-dűlőben kibontott 4 *cölöplyuk* egy csoportban található, de elhelyezkedésük nem árulkodik esetleges funkciójukról. A Katonatemető-dűlőben 2 cölöplyukat találtunk egymás mellett, a 3. távolabb került elő. Ezek jelentőségét sem lehet meghatározni. Az egyetlen *árok*-szerű objektum a Katonatemető-dűlőben volt (2. kép 4.). Túl rövid szakasza került elő ahhoz, hogy rendeltetését akár csak találgatni lehetne. Mind a három helyszínen erősen sérültek a régészeti jelenségek az intenzív mezőgazdasági művelés következtében: zömmel csak 10–30 centiméternyi alj-részek maradtak meg, ami megnehezíti az objektumok eredeti

rendeltetésének megállapítását. Sem a betöltés sem az előkerült leletek nem utalnak különleges tevékenységre, átlagos háztartási hulladék volt mindegyikben. Az objektumok elhelyezkedése alapján esetleg feltételezhető, hogy közöttük földfelszíni építmény állhatott.

4. A leletanyag

4.1. Edénytöredékek

Az edénytöredékek valamivel több, mint a felének (66 %) anyagában lehet durva szemcsés homokot, zömüknél csillám jelenlétét is, megfigyelni. Meglepő módon kevés a nagy szemű kavicsadalék (13 %) és viszonylag magas a finom szemcsés homokkal soványított edények aránya (19 %). Alacsony számban (2 %) ugyan, de fellelhető a lyukacsos felszínű kerámia is, ahol a felület ilyen alakulását az égetés során eltávozó anyagrészcsekék (mész-zúalék és agyag-granulátumok) okozzák (9. kép 1.). Az edények kivétel nélkül hurkatechnikával felépítettek, kézikorongon utánsimítottak és díszítettek. A 3–12 mm vastag edényfalakon a varratok, az aljakon pedig a perem, a falenyomat és a fenékbélyeg mind ennek a technikának az árulkodó jele. Különböző – köztük kereszt és küllő alakú – fenékbélyegegk részletei 7 esetben fordultak elő (3. kép 15; 4. kép 6; 6. kép 8; 7. kép 14; 8. kép 15–17.). A töredékek felénél lehetett a simítás nyomait megfigyelni, a többi felülete erősen kopott volt. Harmadrészben látható, hogy a simítást külön, az edényétől eltérő színűre égett agyagréteggel végezték. A kiégetés során a kerámiák a barna, valamint a szürke árnyalatait nyerték, minden darab foltos.

Három töredék kivételével az edényleletek fazekakhoz tartoztak. Mivel egyik lelőhelyen sem került elő ép, vagy kiegészíthető darab, a fazekak méretére peremátmérőjük alapján lehet következtetni. A peremátmérők nagysága (9. kép 3.) 10–23 centiméter között 0,5–1 centiméterrel emelkedve, folyamatos sort mutat. Majd nagy ugrásokkal 28 és 32 centiméteres a legnagyobb átmérő. A legtöbb példány a 14–18 centiméter közötti mérettartományba, azaz a *főzőfazekak* csoportjába tartozik, habár a kerámiaedény felületén, a főzés közben kialakuló ételmaradék-foltok csak 7 esetben voltak észlelhetők. A töredékek az edények arányainak megfigyelésére nem alkalmasak. A fazekak peremkiképzése rendkívül változatos. A leggyakoribb mégis az egyszerű, tölcséresen kifelé álló perem, amelynek szélét a váll felé lejtően ferdére levágták (9. kép 2.). A nyak rövid, erősen ívelt vagy épp csak törésvonal a perem és a jobbára csapott vagy enyhén domború váll között. A fazekak díszítése felvonultatja az Árpád-korban szokásos minták valamennyi elemét

(9. kép 4.). A jellegzetes, az edény egész testén, a nyaktól kiindulva, spirálisan körbefutó egyenes vonalat (3. kép 20; 4. kép 12; 7. kép 10.) sok esetben a vállon hullámvonallal kombinálták (3. kép 11; 4. kép 16; 7. kép 5–6.). De a ferdén bevágott vonalakkból álló (3. kép 12; 4. kép 13; 8. kép 3.) és a fogaskerékkel benyomott minta (3. kép 13; 7. kép 12.) egyaránt megtalálható. Viszonylag magas a száma a hullámvonal- és a vonalköteggel, illetve ezek kombinációjával díszített fazekaknak (3. kép 9; 7. kép 1; 8. kép 14.).

A Katonatemető-dűlőben, a 4. árok betöltésében talált kézzel formált *sütőharang* peremtöredék (3. kép 21.) újabb adalékot jelent annak megerősítésére, hogy ez a kerámiatípus a 10–11. században továbbélt (TAKÁCS 1997, 208.).

A főzőfazekaknál nagyobb méretű (a nagyobb töredékek alapján kikövetkeztetett peremátmérő 30 centiméter körüli), vastag falú, szintén fazék alakú, valószínűleg *tároló edények*hez tartozó töredékek is előkerültek, habár jóval kisebb számban. Nem csak alakjuk, de peremkiképzésük és díszítésük is megegyezik a főzőfazekakéval (4. kép 14; 8. kép 13.). Csak a vastag fal és a nagyobb méret különbözteti meg azokat.

Mindössze egyetlen kicsi, 10 cm peremátmérőjű, fazék alakú, valószínűleg *asztali edény*ként használt töredék került elő a három helyszínen (3. kép 16.).

A két *bordás nyakú palack*töredék unikális leletnek tekinthető vidékünkön.

A Nagykanizsa–Békás-tó lelőhely 2. gödrében, főzőfazekak (hullámvonalakkal díszített válltöredék, illetve vállán ferde bevagdosásokkal, oldalán az edény egész testén spirálisan körbefutó, egyenetlen közökkel bekarcolt vonallal díszített töredék), valamint egy nagyméretű, vastag falú, oldalán ritka közökben bekarcolt vonallal díszített tárolóedény darabjaival (4. kép 4, 7–8, 13.) együtt találták a széles szájú, bordázott nyakú palack töredékét (4. kép 3.). A durva szemcsés, erősen csillámos homokkal soványított anyagú darabot hurkatechnikával formázták (belső oldalán a gondos eldolgozás ellenére is kivehető a varrat), kézikorongon, kívül-belül külön agyagréteggel gondosan simították. Az edény egyenesen barnára égett ki, a simító agyagréteg belül és a peremen sötét-szürkére, kívül sötétbarnára. A palack pereme rövid, függőleges állású, széle lekerekített. A nyak enyhén szélesedő csonkakúp alakú, 2 erősebb és 1 gyengébb félköríves átmetszetű bordával tagolt, éles töréssel folytatódik a csapott vállban. Díszítés: perem külső szélén – egy darabon a perem tetejére csúszva – hullámvonal; a két felső borda között egy újabb hullámvonal; a vállon, a perem alatt két egymást keresztező hullámvonal alatt sima vonalak. Az edény, a gödrében talált fazéktöredékekkel ellentétben, igen gondosan formált, simított és égetett.

A Nagykanizsa Récsei út menti északi-dűlő 15. gödre igen gazdag kerámiaanyagot szolgáltatott. A 29 különféle főzfazék kisebb-nagyobb töredéke anyag, alak, peremkiképzés és díszítés tekintetében felöleli a teljes palettát: van köztük finoman iszapolt és durva, kavicsos soványítású; gömbölyded és nyúlánk forma; egyszerű, kifelé lejtően ferdére levágott szélű, enyhén és erősen tagolt, elvékonyodó perem egyaránt; díszítették az edényeket hullámvonal- és vonalkötegekkel, egyszerű hullámvonallal valamint vonallal, ferde vonalkákkal és fogaskerékkel benyomott mintával, illetve ezek többféle variációjával (6. kép 9–10; 7. kép 1–9, 11–16.). Egy töredék sorolható a tároló edények közé (7. kép 10.). Előkerült egy hullámvonallal díszített edényoldalból faragott orsókarika töredéke is (7. kép 17.). Ezek között jött napvilágra egy hosszú, bordázott nyakú palack töredéke (6. kép 7.). Az edény csillámos homokkal és durva kavicszúzalékkal soványított anyagú, hurkatechnikával felépített (a nyak és a váll összeillesztésénél figyelhető meg összedolgozásuk nyoma), vastag (8 mm) falú, kézikorongon, kívül-belül külön agyagréteggel simított felületű. A palack egyenletesen világosszürkére égett ki, a simító agyagréteg belül sötétszürkére, kívül vörösesbarna-szürke foltosra. A perem tölcseresen, erősen kiálló, széle kifelé lejtően ferdére levágott. A csonkakúp alakú nyak a váll felé erőteljesen szélesedik, 3 félköríves metszetű bordával tagolt, amelyek részben deformálódtak a díszítés bekarcolása közben. Díszítés: egyenetlen, hegyes ívekkel bekarcolt hullámvonal a perem külső oldalán és a bordák között. A palack közeli párhuzama a Zircen előkerült darab (TAKÁCS 1996, 338, 342.): falvastagságuk, peremük formája és átmérője, a bordák elhelyezkedése és kialakítása teljesen egyezik. Viszont a nagykanizsai palack nyaka 2 centiméterrel rövidebb. A gödörben volt még egy bordás töredék, ennek bordázott nyakából azonban nem maradt meg elég nagy darab ahhoz, hogy el lehessen dönteni, fazékhoz vagy széles szájú palackhoz tartozott-e? Anyaga alapján talán inkább az előbbi lehetett. Soványításához ugyanis a finom szemcsés, enyhén csillámos homok mellett agyagzúzalékat is használtak. Az agyagszemcsék egy része kerámiazúzaléknak tűnő, téglaszínű, kisebb-nagyobb rögöcskében ékelődik az anyagba, más része viszont kiégett, porózus lyukakat hagyva a felszínen.⁵ A hurkatechnikával felépített edény szürkére égett ki, a kívül-belül simításra alkalmazott külön agyagréteg viszont vörösesbarnára. A váll felé enyhén szélesedő nyaktöredéket két vékony, de erőteljesen kiugró, félköríves metszetű borda tagolja. Díszítés: a váll felső részén, közvetlenül a nyaknál vonalköteg, alatta hullámvonal.

A lelőhelyeken napvilágra került edénytöredékek anyaguk, készítmódjuk, arányaik, peremkiképzésük és díszítésük alapján a kora Árpád-korra, a 11. századra keltezhetők. Ennek az időszaknak jellegzetes edénytípusa a bordás nyakú palack is.

4.2. Orsógomb és orsókarika

A korszakra jellemző, kisméretű (1,3 cm magas, 4 cm átmérőjű) *orsógomb* homokkal soványított, finom tapintású, egyik oldala lapos, másik legömbölyített töredéke a Nagykanizsa–Katonatemető-dűlőben feltárt 7. gödörből származik (728.7.12; 3. kép 22.). A szintén finom anyagú, barnára égett, hullámvonal-köteggel díszített edényoldalból faragott, 4 cm átmérőjű, 0,9 cm vastag *orsókarika* Nagykanizsa–Récsei út menti északi-dűlő lelőhelyen, a 15. gödör betöltéséből került elő (728.15.6; 7. kép 17.).

4.3. Agyaggolyó

Nagykanizsa–Récsei út menti északi-dűlőben, a 3. kemence sütőfelületének bontása közben találtak egy agyaggolyó töredéket (728.3.3; 6. kép 5.).

Ennek a rendkívül egyszerű, finom homokkal soványított agyagból gyúrt, gömbös testű, rendszerint a barna–vörösesbarna különféle árnyalataiban kiégett tárgynak a rendeltetését továbbra is homály fedi. A legfrissebb adatok fényében (KVASSAY 2007.) használatuk térben (Zala után Somogy megyében is előkerültek példányok) és időben (a legelső darabok kora Árpád-kori leletekkel együtt kerültek elő, de újabban 14–15. századi településen is felbukkantak.) egyaránt tágabb körre tehető, mint azt korábban véltem (KVASSAY 2003, 146–147, 152–153.). A legújabb agyaggolyó lelőhelyén az általános előfordulási körülményekkel szemben, vasművesség nyomaira nem bukkantunk.

4.4. Fémek

Fémtárgyak csak Nagykanizsa–Récsei út menti északi-dűlő lelőhelyen kerültek elő, ott is csekély számban, ráadásul igen rossz megtartású, töredékes darabok, amelyek a felszedést követően szétmállottak. Az egyik egy T-fejű, *kovácsolt vas szög* töredéke volt, a másik pedig talán lyukasztó töredéke lehetett.

Ugyanott, a 7. gödör betöltéséből egy *bronz karika* bukkant elő. A kerek átmetszetű bronz huzalból szabálytalan kör alakúra hajlított, nyitott kis karika átmérője 1,7 cm, a huzal átmérője 0,3 cm (728.7.5; 8. kép 1.).

4.5. Kőeszközök

Nagykanizsa–Katonatemető-dűlőben és a Récsei út menti északi-dőlőben több, simításra, csiszolásra használt, homokkő, kavics és pala anyagú eszköz is előkerült (713.4.3, 713.7.8, 713.14.3; 728.3.6.). Az egyik darabot (713.4.3.) csonteszköz csiszolására használhatták. Az utóbbi lelőhelyen több, kisebb-nagyobb olyan töredéket találtunk, amelyek anyaga (hólyagos bazalttufa) a kézi malomkövekre jellemző, de csak az egyik mutatott használati nyomokat (728.1.3.).⁶

5. Település-szerkezeti és történeti megfigyelések

Az M7 autópálya építését megelőző régészeti ásatások keretében Nagykanizsa határában két, az írott forrásokból is ismert középkori falu részletei kerültek feltárára. *Bille* (Nagykanizsa–Bilkei-dűlő lelőhelyen): a 16. század második felében elpusztult település nevét az emlékezet a Billeji-dűlő és a Bilkei-pusztai földrajzi nevek alakjában őrizte meg (ZMFN 1964, 589: 247/274.), a modern topográfiai térképeken ezek összevont változatai, Bilkei-dűlő és Bilkei-pusztai-dűlő szerepel, aminek nyomán a régészeti lelőhelyet elnevezték. *Bille* egyik Árpád-kori részének (HOLUB 1933, 102–105.) objektumai kerültek elő a feltáráskor, bőséges, a korszakra jellemző kerámia és fém leletekkel (SZÁRAZ 2005, 249.). *Lasnok* (Nagykanizsa–Palin–Szociális otthon lelőhelyen): a 16. század előtt elpusztult (HOLUB 1933, 467–468.), és Kanizsa határába olvadt falura ma már csak a Lazsnak-összetételű földrajzi nevek emlékeztetnek (ZMFN

1964, 563; 236/88, 90; 589: 247/263, 264.). Árpád-kori részén házak, vermek, kemence betöltéséből változatos kerámia, valamint fém leletek származnak, és napvilágra jött a település 14–15. századi része is (EKE 2003, 250.). A három kora Árpád-kori településnyom a két középkori falu közötti területen helyezkedik el. Az okleveles források *Bille* szomszédságában, a Zápolya-patak (a Péterfai-árok középkori elnevezése) nyugati partján egy *Váró* nevű földet említenek (terra Warou). Mindkét hely a zalai vár földje volt, és mindkettő csak akkor bukkan fel az írott forrásokban, a 13. század második felében, amikor a király eladományozza azokat (HOLUB 1933, 932–933.). Váróval kapcsolatosan alig áll rendelkezésre okleveles forrás. A 14. század végén még pereskednek birtoklásáért, a későbbiekben nem hallunk róla többet. Pusztulásának idejét nem ismerjük. Területe Nagykanizsa határába olvadt, emlékezetét földrajzi név nem tartotta meg. Elképzelhető, hogy a Katonatemető-dűlőben – amelynek területe a Péterfai-árok nyugati partján közvetlen szomszédja a hajdani Billének – Váró kora Árpád-kori előzményét sikerült megtalálni. A Békás-tó és a Récsei út menti északi-dűlő lelőhelyek ugyanazon dombháton helyezkednek el, szintén nem kizárható, hogy a valahai Váró földével hozhatók kapcsolatba a feltárt településnyomok. Váró földje egyike lehetett azoknak a néhány jobbágyas kis falu-kezdeményeknek, mint például az M70 autót építését megelőzően, Mura-szemenye határában fellelt helyek (KVASSAY 2005 a), amelyek nem fejlődtek községgé. Ezt mutatja, hogy, mindhárom kanizsai lelőhelyen, a nagy felületek átkutatása ellenére is csak néhány településobjektum került napvilágra.

Jegyzetek:

¹ Az utolsó feltárássra 2007 tavaszán került sor. A leletanyag leltározása még folyamatban van. Ez úton is köszönöm az ásatásokat vezető Eke Istvánnak, hogy a középkori leleteket feldolgozásra átengedte. Közlésükre az elsődleges feldolgozás befejezése után kerülhet sor.
² Ez úton is köszönöm Tokai Zita Máriának, hogy az általa vezetett feltárások közlési jogát átengedte.

³ A 20. objektum betöltésében találtunk egy apró, kopott, szürke, korongolt római fazékperemet is.

⁴ Tárgyfotó: Bicskei József, tárgyraajz: Mészáros Melinda és Soós Gábor.

⁵ A jelenségre nemrégiben Kreiter Attila (KÖSZ) hívta fel figyelmemet, köszönet érte ez úton is.

⁶ A kőanyag meghatározását Bácskay Erzsébet és T. Biró Katalin végezte el. Kézirat 2007. ZGM Adattár, 3238-2008.

Irodalom:

- EKE 2005
Eke I.: Nagykanizsa-Palin, szociális otthon. RKM 2004. Budapest, 249–250.
- EKE 2006
Eke I.: 734 Nagykanizsa-Palin–Szociális otthon. In: Régészeti feltárások az M7–M70 autópálya nyomvonalán. Összefoglaló jelentés az 1999–2005-ben végzett feltárásokról. Kézirat. Becsehely, 45–46.
- HOLUB 1933
Holub J.: Zala megye története a középkorban III. A községek története. Kézirat. Pécs. A kézirat gépelt másolata: Zalaegerszegi Göcseji Múzeum Adattára 83. Az idézett oldalszámok erre a gépelt másolatra vonatkoznak.
- HORVÁTH 1992
Horváth L.: Jelentés az M7-es autópálya Zala megyei szakaszának régészeti terepbejárásáról. Kézirat. Zalaegerszegi Göcseji Múzeum Adattár 1608–1992.
- HORVÁTH 1994
Horváth L.: Nagykanizsa és környékének története az újkőkortól a római kor végéig. In: Nagykanizsa. Városi monográfia I. Nagykanizsa, 83–141.
- KVASSAY 2003
Kvassay J.: Árpád-kori leletek Nagykanizsa–Billa lelőhelyen (Egy különleges tárgytypus: az agyag-golyók Zala megyei lelőhelyei). ZM 12, 143–153.
- KVASSAY 2005
Kvassay J.: Nagykanizsa, katonatemető. RKM 2004. Budapest, 249.
- KVASSAY 2005 a
Kvassay J.: Árpád-kori településnyomok Letenye vidékén. (Az M7 és M70 autópályák nyomvonalán 2003-ban végzett régészeti kutatások eredményei.) ZM 14, 245–261.
- KVASSAY 2007
Kvassay J.: Mire használhattak agyaggolyókat az Árpád-kori kovácsműhelyekben? címmel *A vasművéség évezredei a Kárpát-medencében. Interdiszciplináris konferencián, Miskolc, 2007. június 12-13*, elhangzott előadás sajtó alatt lévő, szerkesztett változata.
- KVASSAY–SZÁRAZ 2004
Kvassay J., – Száraz Cs.: M7 Autópálya Sormás-Nagykanizsa (215,5-206,2 kmsz.) közötti és Nagykanizsa-megyehatár (206,2-186,7 kmsz.) közötti szakaszokon található régészeti lelőhelyek 2004. május 31. állapot szerint. Terepbejárási dokumentáció. Zalaegerszegi Göcseji Múzeum Adattár 2677–2004.
- SZÁRAZ 2005
Száraz Cs.: Nagykanizsa, Bilkei-dűlő. RKM 2004. Budapest, 248–249.
- TAKÁCS 1996
Takács M.: Veszprém megye 10–11. századi kerámiája. Acta Musei Papensis. Pápai Múzeumi Értesítő 6, 329–351.
- TAKÁCS 1997
Takács M.: A honfoglalás kori edénművesség. In: Kovács L. – Paládi-Kovács A. szerk.: Honfoglalás és néprajz. A honfoglalásról sok szemmel IV. Budapest, 205–223.
- TOKAI 2005
Tokai Z. M.: Nagykanizsa, Békás-tó és Nagykanizsa, Récsei út menti É-i dűlő. RKM 2004. Budapest, 248 és 250.
- ZMFN 1964
Papp L., – Végh J. (szerk.): Zala megye földrajzi nevei. Zalaegerszeg.
- Rövidítések feloldása:
RKM Régészeti Kutatások Magyarországon
ZM Zalai Múzeum

Árpáadian Age settlement-remains in the surroundings of Nagykanizsa (Results of the archaeological survey of 2004 along the motorway M7)

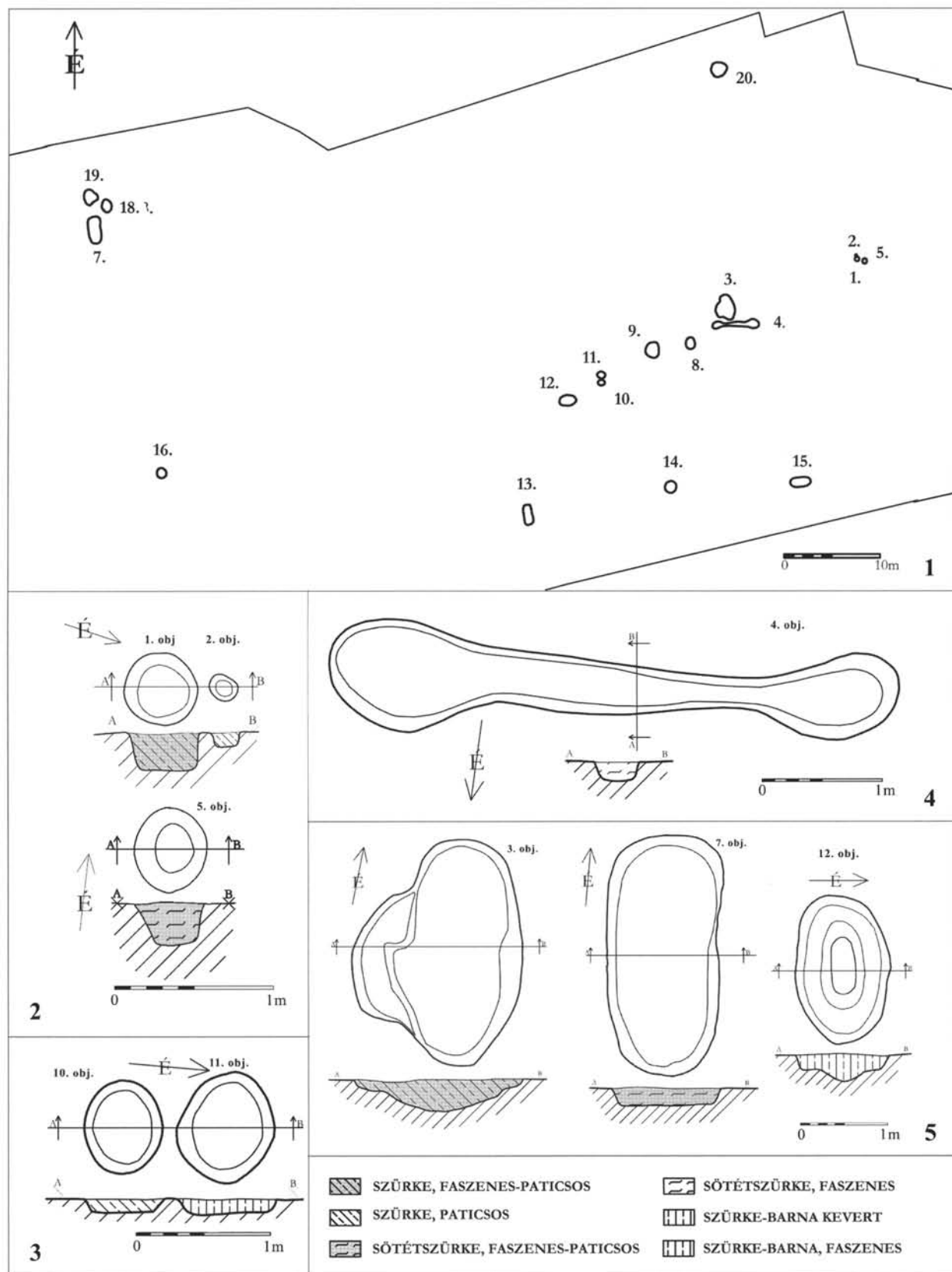
Motorway M7 traverses the northern part of Nagykanizsa's territory, about 9 km long East-Westwards. In the Northeast it passes North-Southern ridges of hills, divided by creek-valleys (Bakónaki-patak, Péterfai-árok, Lazsnak-patak). The Northwest part trespasses the wide marshland along the Principális-canal (called Kanizsa-waters in the Middle Ages). In the Eastern part of the discussed track 5 sites were investigated in 2003 preceding the construction of the motorway. At Nagykanizsa-Bilkei-dűlő and at Nagykanizsa-Palin-Szociális otthon, parts of Árpáadian Age villages – known from written documents also – were revealed. At further three sites (Nagykanizsa-Katonatemető-dűlő, Békás-tó and Récsei út menti északi-dűlő) parts of Árpáadian Age settlements were found during the rescue excavations in 2003. The present paper elaborates the material of the latter localities.

The outline of the excavated settlement-features and the comprehensive analysis of the finds follow the presentation of the geographical surroundings of the sites and the description of the objects. A single

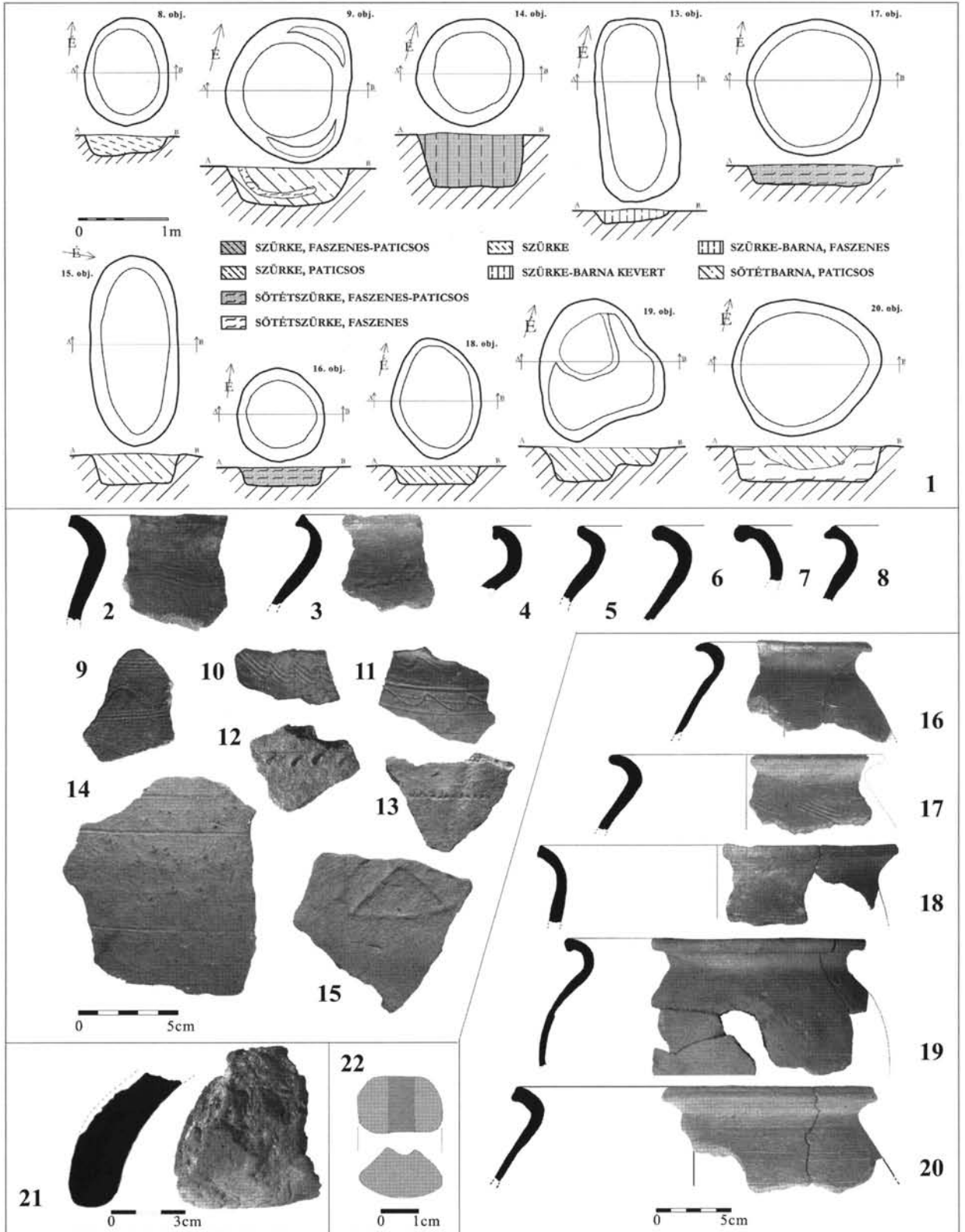
outdoor-oven represented the structures characteristic of Árpáadian Age rural settlements at the rescue excavations. Other objects' function is uncertain, but their arrangement in groups with a considerable empty area between the objects suggests surface buildings. The revealed typical ceramics – providing most of the finds – can be dated to the 11th century. The most outstanding finds were the fragments of bottles with ribbed neck.

The first two sites, investigated in the territory of Nagykanizsa, can be identified with the villages Bille and Lasnok, known from written sources. The features at the last three sites, formed of few objects can be defined as the traces of such village-initiatives, populated only by a couple of serfs, that hadn't developed into a village. They might be identified as 'terra Warou' (land Váró), mentioned in written documents in the 13–14th century. The land merged with the territory of Nagykanizsa and its name perished.

Translated by: Judit Kvassay

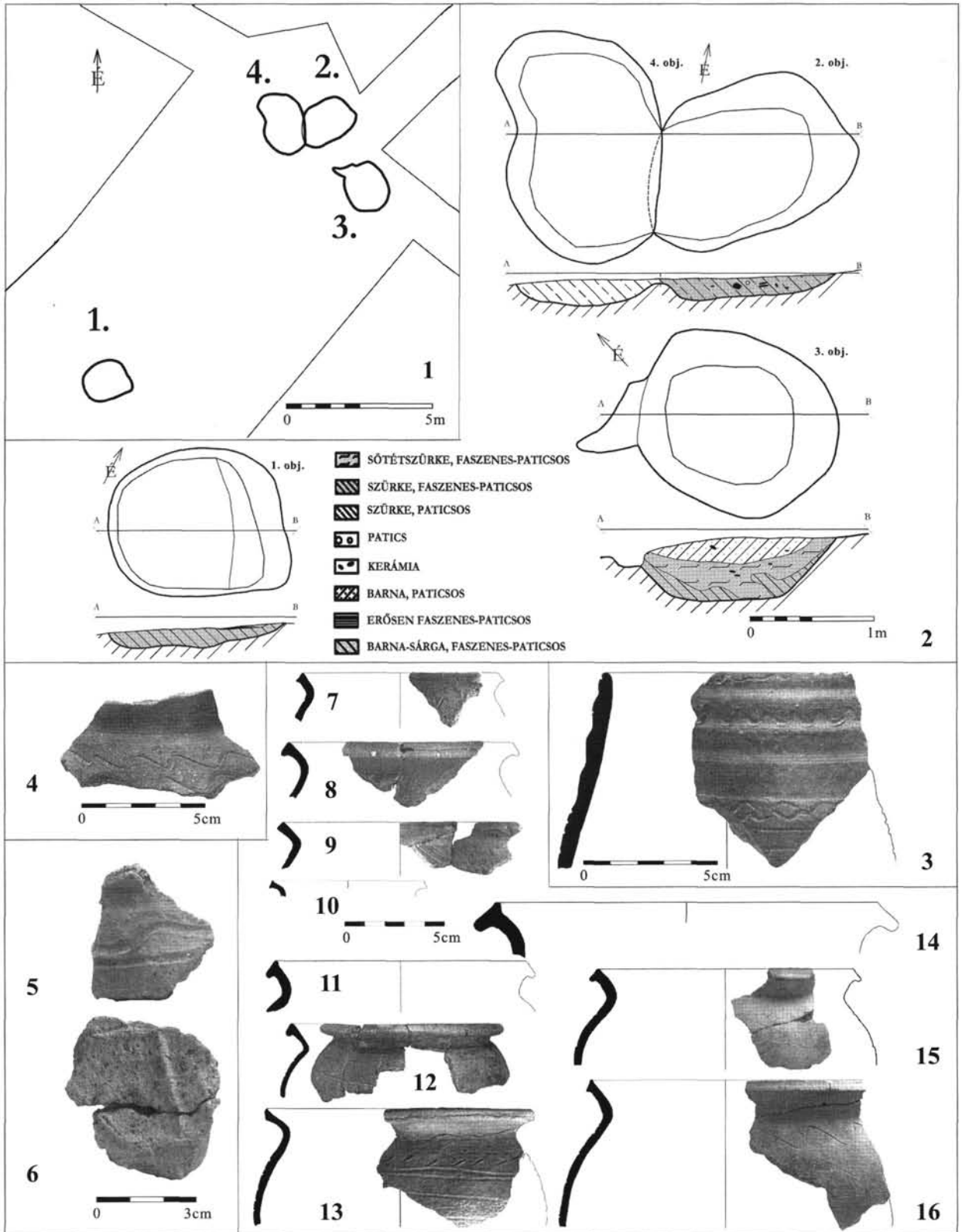

2. kép: Nagykanizsa–Katonatemető-dűlő (713) 1: Ásatási alaprajz; 2–5: Objektumok alap- és metszetrajzai
 Fig 2: Nagykanizsa–Katonatemető-dűlő (713) 1: Site map; 2–5: Ground plans and sections of features

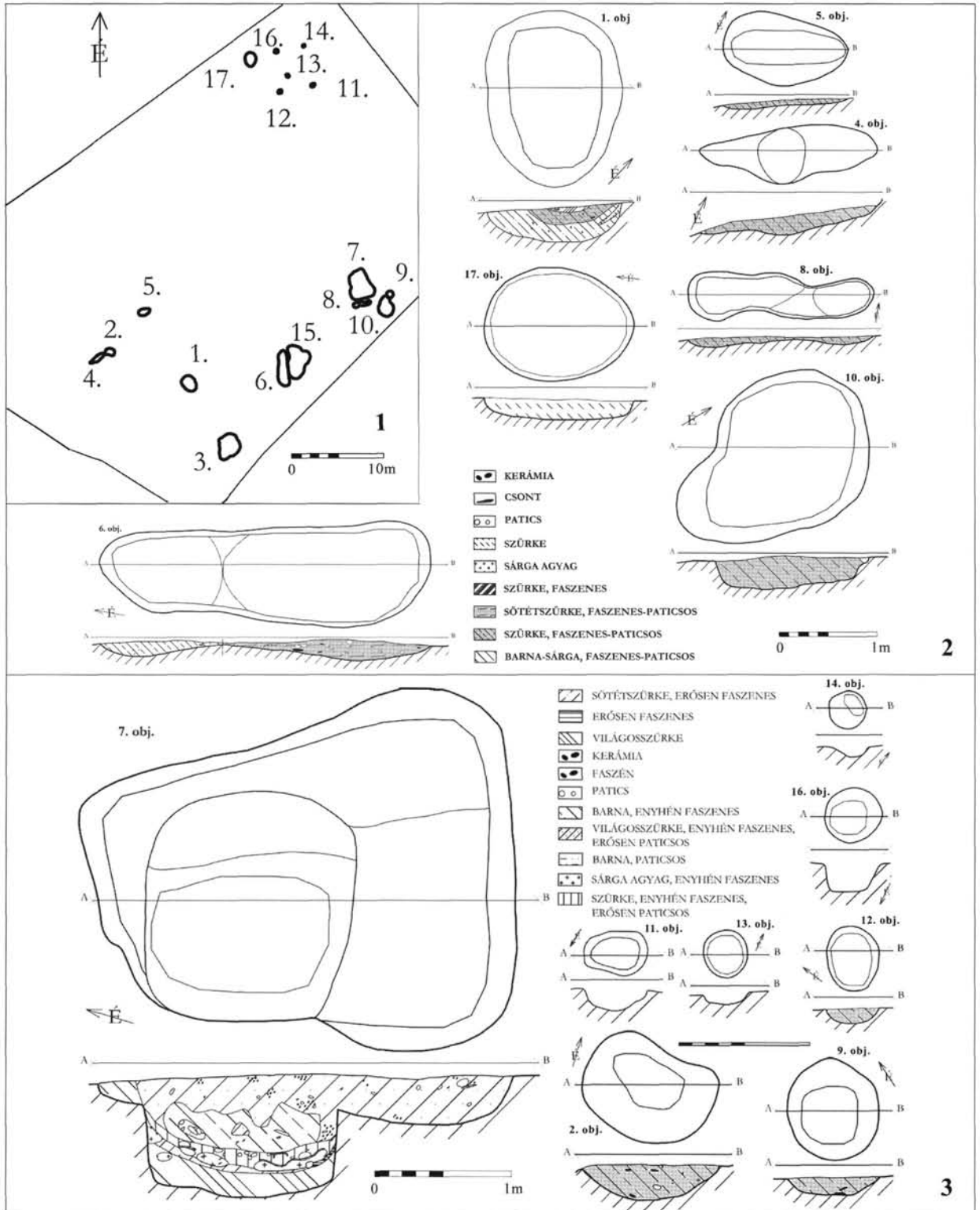
3. kép: Nagykanizsa–Katonatemető-dűlő (713) 1: Objektumok alap- és metszetrajzai; 2–20: Fazéktöredékek; 21: Sütőharang töredék; 22: Orsógomb töredék

Fig 3: Nagykanizsa–Katonatemető-dűlő (713) 1: Ground plans and sections of features; 2–20: Potsherds; 21: Bell-shaped baking-pot; 22: Spherical spindle-whorl

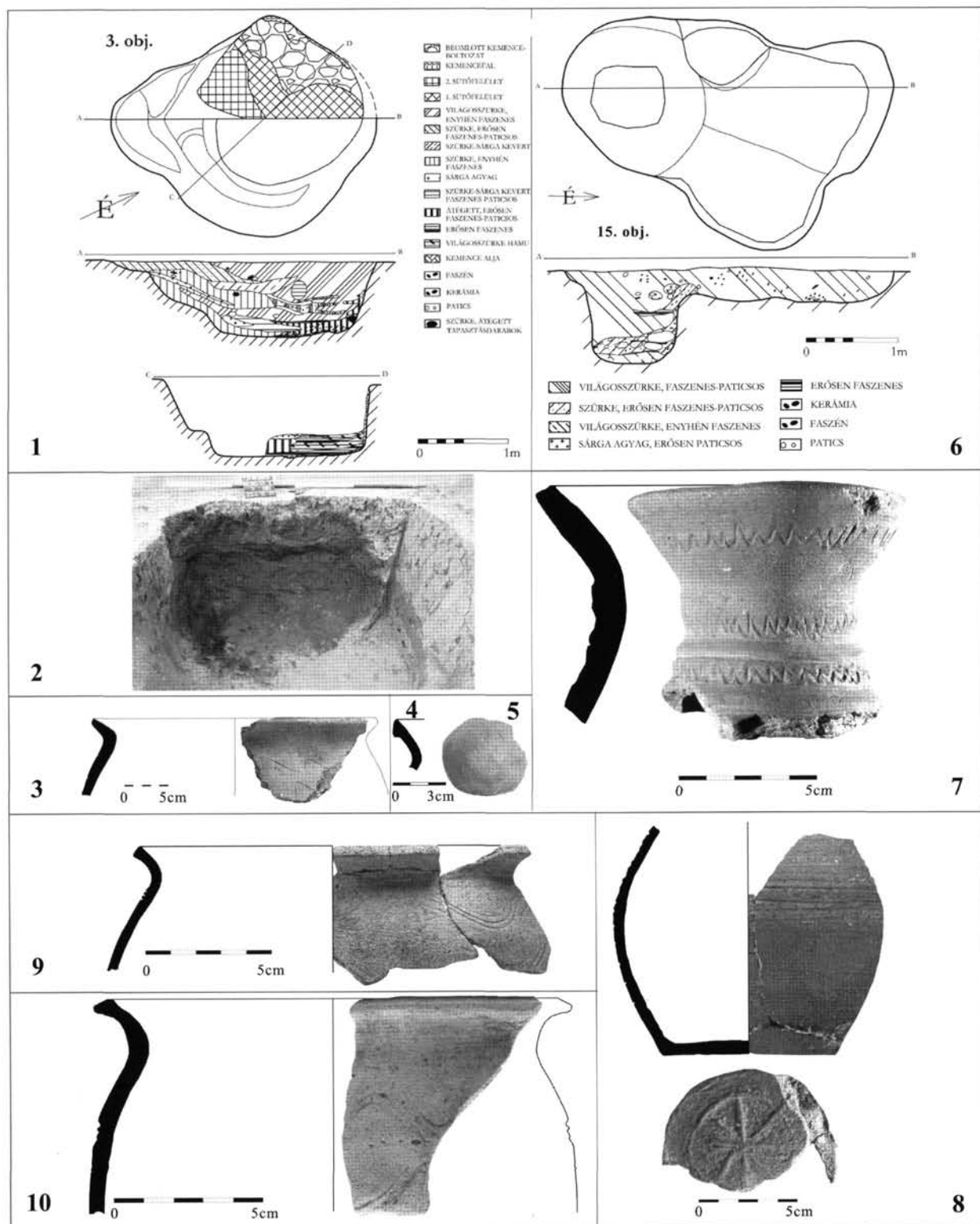

4. kép: Nagykanizsa-Békás-tó (712) 1: Ásatási alaprajz; 2: Objektumok alap- és metszetrajzai; 3: Bordás nyakú palacktöredék; 4-16: Fazéktöredékek

Fig 4: Nagykanizsa-Békás-tó (712) 1: Site map; 2: Ground plans and sections of features; 3: Bottle with ribbed neck; 4-16: Potsherds

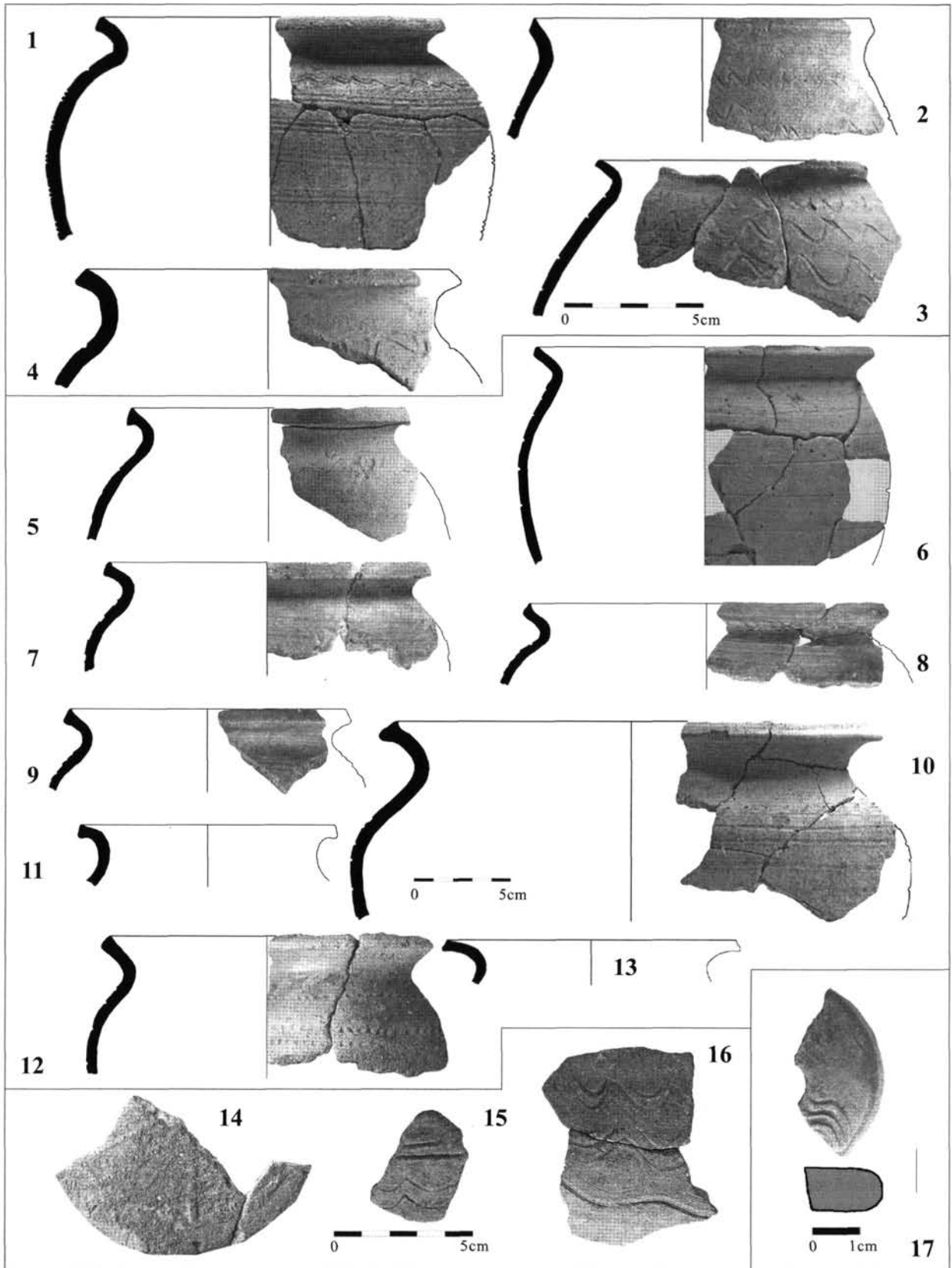

5. kép: Nagykanizsa-Récesei út menti északi-dűlő (728) 1: Ásatási alaprajz; 2-3: Objektumok alap- és metszetrajzai
 Fig 5: Nagykanizsa-Récesei út menti északi-dűlő (728) 1: Site map; 2-3: Ground plans and sections of features

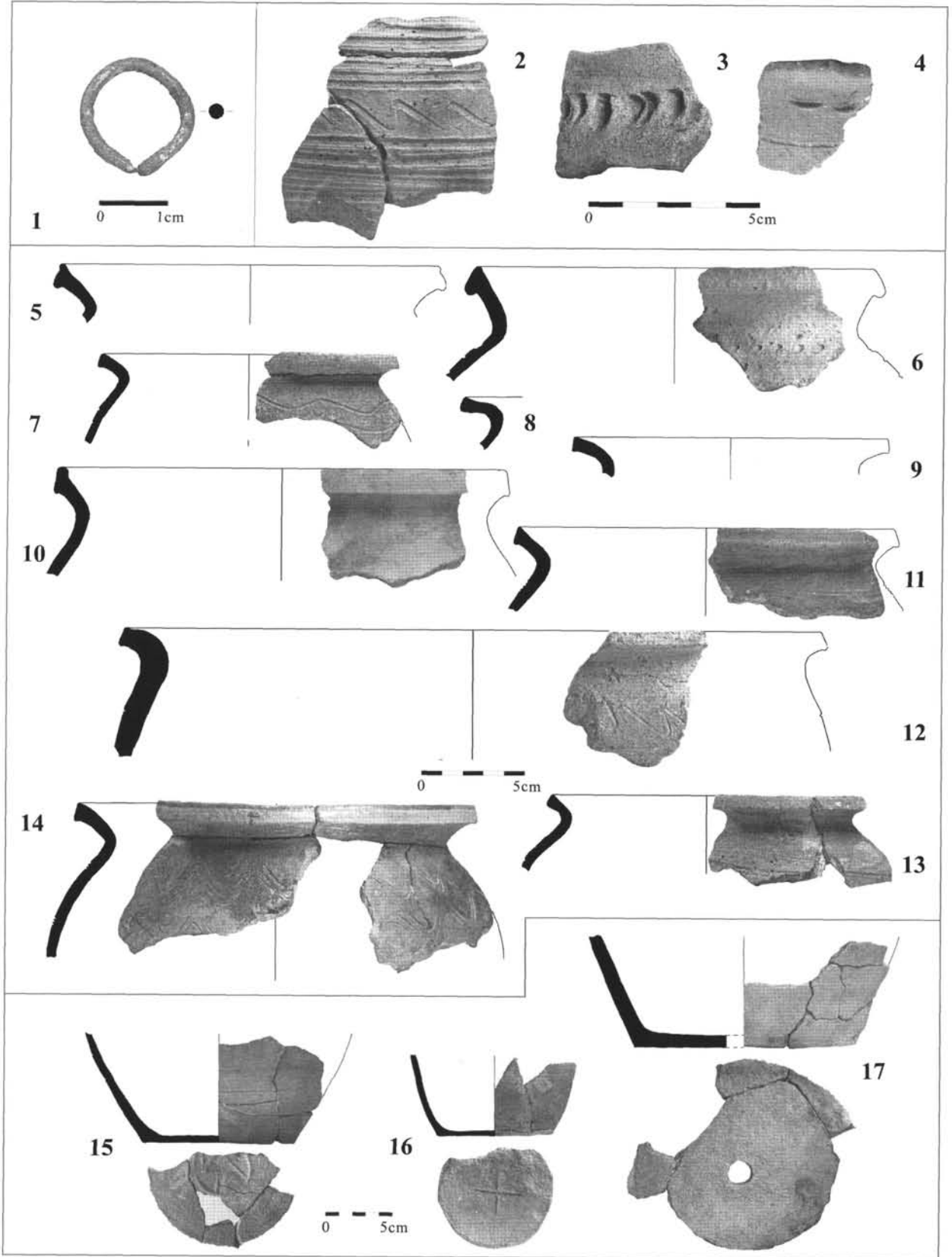

6. kép: Nagykanizsa–Récsei út menti északi-dűlő (728) 1–5: 3. kemence (1: alap- és metszetrajz; 2: felülnézeti fotó; leletei: 3–4: Fazéktöredékek; 5: Agyaggolyó töredéke); 6–10: 15. gödör (6: alap- és metszetrajz; leletei: 7: Bordás nyakú palack-töredék; 8–10: Fazéktöredékek)

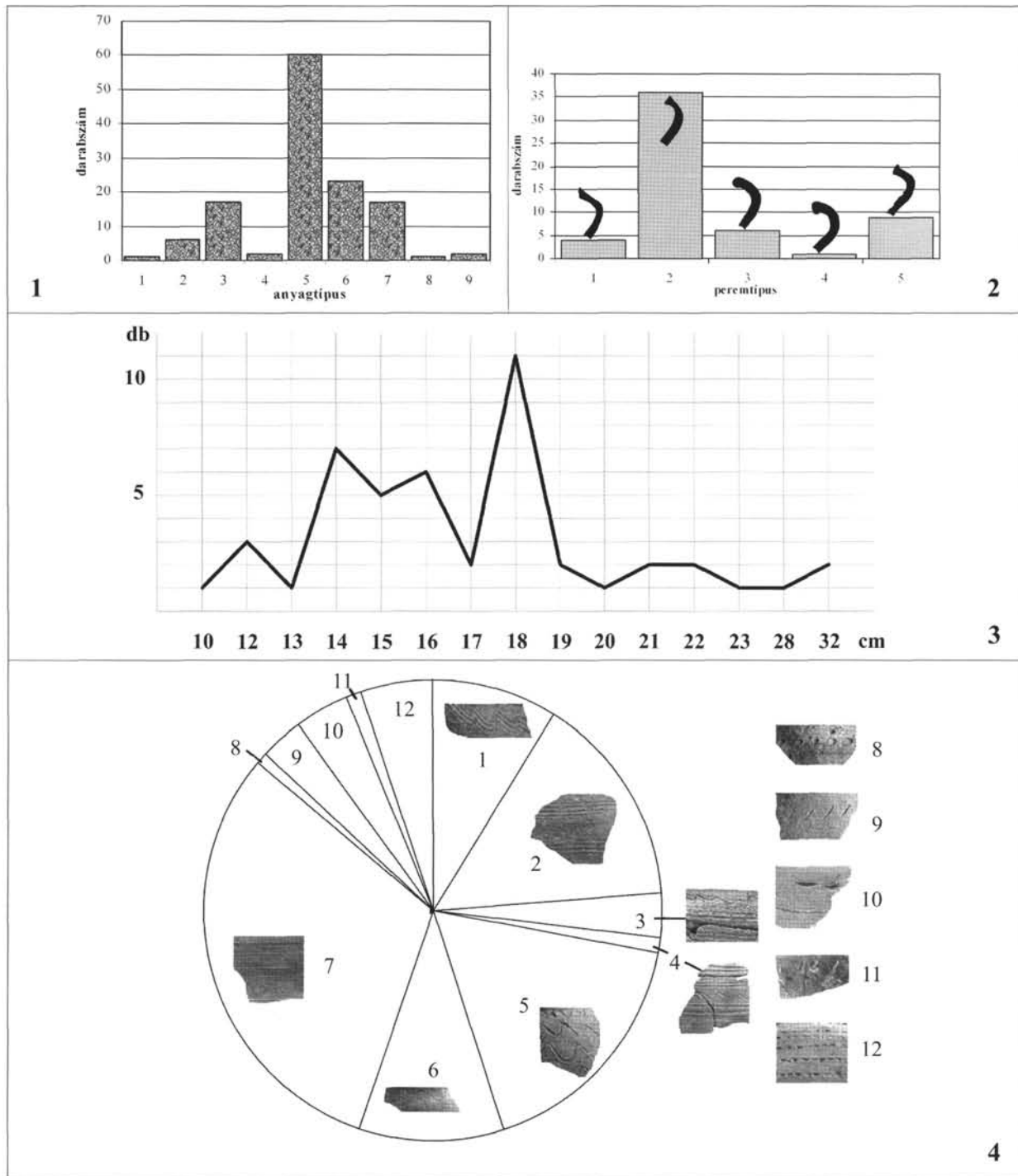
Fig 6: Nagykanizsa–Récsei út menti északi-dűlő (728) 1–5: Outdoor oven Nr 3 (1: ground plan and section; 2: Photo of the same; finds: 3–4: Potsherds; 5: fragment of a clay-ball); 6–10: Pit Nr 15 (6: ground plan and section; finds: 7: Bottle with ribbed neck; 8–10: Potsherds)

7. kép: Nagykanizsa–Récsei út menti északi-dűlő (728) 15. gödör leletei 1–16: Fazéktöredékek; 17: Orsókarika
 Fig 7: Nagykanizsa–Récsei út menti északi-dűlő (728) Finds from pit Nr 15 1–16: Potsherds; 17: Disc shaped spindle-whorl

8. kép: Nagykanizsa–Récsei út menti északi-dűlő (728) 1: Bronz karika; 2–17: Fazéktöredékek
 Fig 8: Nagykanizsa–Récsei út menti északi-dűlő (728) 1: Bronze ring; 2–17: Potsherds

9. kép: A Nagykanizsa határában feltárt 3 kora Árpád-kori településnyom edényeinek statisztikai adatai 1: soványítás típusok (1-finom; 2-finom, csillámos; 3-csillámos homok; 4-durva homok; 5-durva homok, csillám; 6-durva homok, kavics, csillám; 7-erősen kavicsos, csillámos; 8-agyagdarabkák, csillámos homok; 9-mész-zúzalék, durva homok, csillám); 2: Főbb peremtípusok (1-függőleges; 2-kifele lejtő ferde; 3-lekerekített; 4-nyak fele ferde; 5-erősen tagolt); 3: Peremátmérő-nagyságok gyakorisága; 4: Díszítés típusok

Fig 9: Statistical features of the potsherds from the 3 Early Árpadian Age settlements at Nagykanizsa 1: Types of tempering materials (1-fine; 2-fine with mica; 3-quartz sand with mica; 4-coarse quartz sand; 5-coarse quartz sand with mica; 6-very coarse quartz sand with mica; 7-quartz grain and mica; 8-quartz sand and clay grains; 9-coarse quartz sand and coarse limestone); 2: Main types of rim-forms (1-upright; 2-leaning outside; 3-rounded; 4-leaning to neck; 5-indented); 3-Rim-diameter size-distribution; 4: Types of decoration